Відгук офіційного опонента
доктора філософських наук, професора,
Филипович Людмили Олександрівни
на дисертаційну роботу
Янауера Мечислава Мирославовича
«Адміністративно-правове регулювання державно-конфесійних відносин в Україні в умовах мегаполісу»,
поданої на здобуття ступеня вищої освіти доктора філософії
зі спеціальності В7 Релігієзнавство

Актуальність дисертаційного дослідження вимірюється теоретичними і практичними потребами певної галузі знання. Представлена робота демонструє коректне уявлення її автора про необхідність поєднати комплексний аналіз проблем адміністративно-правового регулювання державно-конфесійних відносин (ДКВ) в Україні з конкретними рекомендаціями, що спрямовані на покращення цих взаємин. Актуальність даної дисертації контекстуалізується тим, що визначені виклики в сфері управління суспільно-релігійних стосунків розглядаються в умовах сучасного українського мегаполісу з огляду на триваючу російсько-українську війну. Останній факт не часто враховувався в попередніх дослідженнях ДКВ, хоча очевидно, що саме в мегаполісах, особливих соціокультурних, правових та управлінських агломераціях, релігійний чинник набуває підвищеної суспільної ваги. Тут, за вірним спостереженням автора, «концентруються процеси секуляризації та постсекулярного повернення релігії у публічну сферу, зростає конфесійна різноманітність, посилюється значення волонтерських, гуманітарних і медійних ініціатив релігійних організацій» (с.2). Добре аргументована актуальність пояснює потребу даного дослідження, яке розкриває багато проблем нормативної невизначеності, конфліктності майново-земельних відносин, складності комунікації між органами влади та релігійними спільнотами, а також потребу врахування безпекових викликів особливо в умовах російсько-української війни.

Усвідомлюючи необхідність переосмислити наявну модель ДКВ, автор прозоро формулює мету свого дослідження, чітко окреслює завдання, визначає об'єкт і предмет дослідження (с.17-18). Все це органічно лягає в формулювання наукової новизни дослідження, яке для традиційного релігієзнавства, що розглядає проблеми ДЦВ абстрактно затеоретизовано, виглядає новаторським (с.20-22). Крім концептуального визначення новизни - теоретичне обґрунтування та формування теоретико-прикладної моделі (системи підходів і рекомендацій) адміністративно-правового регулювання державно-конфесійних відносин у контексті функціонування українських мегаполісів, автор вважає, що він уперше:

- розкрив концепцію мегаполіса як особливого соціокультурного й адміністративного простору, в межах якого концентруються типові для всієї країни тенденції та водночас формуються специфічні умови для апробації й оцінювання альтернативних форматів взаємодії органів влади та релігійних організацій;

- прояснив суть «слабкого секуляризму» (нейтральності) в умовах великого міста та обґрунтовано можливий дрейф української моделі у бік плюралістичної

акомодації за збереження світськості органів влади, процедурної рівності доступу та недискримінаційності;

- запропонував підхід до аналізу локального регулювання державно-конфесійних відносин, що фокусується на інституційно-процедурних інструментах взаємодії місцевої влади й релігійних громад та забезпечує підвищення керованості ризиків у поліконфесійному міському середовищі, зокрема за умов гібридних загроз;

- обґрунтував необхідність урахування релігійного фактора у системі адміністративно-правових механізмів забезпечення національної безпеки на місцевому рівні в умовах збройної агресії з метою запобігання використанню релігійних організацій як інструментів гібридної війни та мінімізації пов'язаних із цим управлінських ризиків;

- аргументував доцільність системного врахування релігійних чинників у стратегічному плануванні міського розвитку та забезпеченні громадської безпеки;

- розробив теоретичні основи партнерської моделі державно-конфесійних відносин, що передбачає рівноправну, прозору та взаємовигідну взаємодію державних інституцій та релігійних спільнот;

- обґрунтував процедурно-орієнтовану модель муніципального врядування релігійної різноманітності в мегаполісі, що операціоналізує нейтральність через стандарти доступу до публічного простору, прозорі земельно-майнові процедури, інституційну медіацію та «короткі цикли політики».

З багатьма пунктами запропонованої новизни, де дійсно присутня чітка авторська позиція, можна погодитися. Висновки дисертанта інколи збігаються із загально визнаними оцінками ДКВ в Україні, але подаються в новаторському для релігієзнавства - управлінському – аспекті. Автор усвідомлює свою роль в розумінні сучасних ДКВ, тому зважено пише про те, що йому вдалося удосконалити або додатково розробити. Він пропонує визнавати посилення публічної ролі релігійних спільнот при одночасному збереженні світськості державних структур шляхом оптимізації ДКВ - поєднання нормативних та інституційно-процедурних механізмів; нагадує про диференціацію понять «державно-конфесійні відносини» та «релігійна політика» з урахуванням специфіки їх реалізації на рівні мегаполісів. Дисертація аргументує необхідність нормативно-правового забезпечення свободи совісті та діяльності релігійних організацій в Україні зіставляти з міжнародним досвідом, зокрема в аспекті імплементації європейських стандартів свободи віросповідання у локальні адміністративні практики. Оцінюючи роль органів місцевого самоврядування як ключових акторів у формуванні та реалізації державно-конфесійної політики в умовах сучасного поліконфесійного міського середовища, автор виступає за вдосконалення адміністративно-правових механізмів та інституційно-процедурних форм взаємодії з громадянським суспільством.

Частина дисертаційного дослідження, де визначається його новизна, є найважливішою в дослідницькій роботі, бо постає змістовним ядром всієї роботи. Добре прописана новизна дає можливість зануритися в систему аргументації дослідника, яка розкривається в самому тексті, що традиційно складається із вступу, основної частини – трьох розділів, висновків і списку літератури.

Перший – теоретико-методологічний – розділ розкриває концептуальні засади та ключові поняття державно-конфесійних відносин, вивчає специфіку українського мегаполісу як особливого простору в контексті ДКВ. Автор уточнює зміст понять «державно-конфесійні відносини», «релігійна політика» (с.40-42), «слабкий секуляризм», «плюралістична акомодація». Він встановлює, що українська модель державно-конфесійних відносин найбільшою мірою відповідає слабкому секуляризму з потенційним розвитком у бік плюралістичної акомодації за умови збереження світського характеру держави, процедурної рівності конфесій та нейтральності органів влади. Цікавим є опис мегаполісу і як тла для реалізації загальнонаціональної релігійної політики, і як самостійного простору концентрації специфічних правових, адміністративних і суспільних викликів. Саме в умовах великого міста найбільш виразно проявляються питання доступу релігійних організацій до публічного простору, використання земельних ділянок і об'єктів культурної спадщини, процедурної рівності та недискримінації, а також необхідність деескалації конфліктогенних ситуацій. Дисертант доводить, що ефективність адміністративно-правового регулювання у цій сфері залежить не лише від змісту правових норм, а й від інституційної спроможності органів влади, якості міжвідомчої координації, прозорості процедур та здатності локальних підрозділів діяти в умовах підвищеної складності міського середовища. Він підкреслює, що у межах мегаполісу державно-конфесійні відносини набувають виразного процедурного характеру: саме якість адміністративних процедур, а не лише декларативний зміст нормативних приписів, значною мірою визначає рівень реальної рівності, передбачуваності та правової визначеності у взаємодії держави й релігійних організацій.

Другий розділ - Адміністративно-правовий режим ДКВ в Україні — присвячений аналізу профільного закону як базового інструменту регулювання ДЦВ (с.87-113). Автор докладно розглядає передумови його прийняття, історію змін та муніципальну правозастосовну практику, що виявилося корисним для відновлення в пам'яті деталей цього процесу. Справжнім відкриттям став другий параграф, присвячений позапрофільним регулятивним механізмам у сфері ДКВ (с.114-138), про що релігієзнавці мало знають.

Але найфактологічнішим виявився саме третій розділ дисертації, присвячений правозастосовній практиці ДКВ, зокрема інституційно-процедурному виміру партнерства держави і релігійних організацій, про який багато хто говорить, але слабо уявляють, як це має виглядати в реальному житті. Автор на основі здійсненого аналізу профільного та позапрофільного нормативно-правового регулювання ДКВ виявив низку проблемних вузлів, пов'язаних із розмежуванням повноважень між центральними та місцевими органами влади. Ним з'ясована неоднорідність практик застосування законодавства, недостатня визначеність окремих процедур у сфері взаємодії з релігійними організаціями, а також складність правозастосування у майново-земельних, безпекових і публічно-комунікативних питаннях. Детально проаналізована муніципальна практика регулювання ДКВ, передусім на матеріалах м. Києва (с.141-142), а також окремі міські кейси, пов'язані з використанням публічного простору, охороною культурної спадщини, функціонуванням релігійних організацій в умовах війни, комунікацією органів

влади з конфесіями та врегулюванням конфліктогенних ситуацій. Наведено багато прикладів, що свідчить про обізнаність і включеність дисертанта в реальне релігійне життя мегаполісів, зокрема Києва.

Загалом автор представив теоретико-прикладну модель адміністративно-правового регулювання ДКВ у мегаполісі, яка адаптована до постсекулярних трансформацій, поліконфесійності міського середовища та актуальних безпекових ризиків. Чи не вперше обґрунтовано процедурно-орієнтований підхід до муніципального врядування релігійною різноманітністю, який передбачає операціоналізацію принципу нейтральності через стандарти доступу до публічного простору, прозорі земельно-майнові процедури, інституційну медіацію, консультативні формати та короткі цикли оцінювання ефективності управлінських рішень. Саме в мегаполісі апробуються нові моделі взаємодії між органами публічної влади та релігійними організаціями (с.145-147). Автор пропонує змінити підходи до розуміння локальної релігійної політики як багаторівневої системи дій публічної влади, що має поєднувати нормативні, інституційні та процедурні механізми. Ним обґрунтовано доцільність переходу від переважно декларативного розуміння нейтральності до її операціоналізації через керовані й підконтрольні адміністративні процедури.

Тобто, практичне значення одержаних результатів очевидне: сформульовані у дисертації висновки й рекомендації спрямовані до органів державної влади та органів місцевого самоврядування під час удосконалення адміністративно-правових механізмів взаємодії з релігійними організаціями, їх можна використовувати для підготовки аналітичних і довідкових матеріалів, вироблення локальних процедур у сфері релігійної політики, а також при розробленні пропозицій щодо вдосконалення законодавства. Результати дослідження будуть корисними для діяльності профільних підрозділів, які забезпечують комунікацію з релігійними спільнотами, готують консультативні формати, здійснюють моніторинг конфліктогенних ситуацій та опрацьовують матеріали, пов'язані з реалізацією свободи совісті у великому місті.

Дане дослідження виявилося доволі результативним і практичним завдяки активній апробації його основних положень у виступах на конференціях, в чисельних статтях автора, у тісному зв'язку із науковою темою інституції, де вона виконувалася.

Визнаючи, що дисертація заслуговує високої оцінки, не можна не висловити ряд зауважень і рекомендацій.

1. Загалом позитивно приймаючи запропоновану автором типологію ДКВ, в якій він спирається на пропозицію International IDEA, у відповідності до якої виокремлюється п'ять архетипів (с.26-30), доцільно обговорити використання самого терміну ДКВ, про що писав не тільки М.Палінчак, але й М.Бабій, А.Колодний, В.Климов та інші, які зауважили на можливості використання поруч із поняттям державно-церковні відносини (ДЦВ) й поняття ДКВ. Однак для англомовної аудиторії державно-КОНФЕСІЙНІ відносини звучать незрозуміло, бо на відміну від нас, де конфесію розуміють як інституцію, європейці під «confess» розуміють персональний вимір віри, а тому поширеним за кордоном є не поняття конфесії, а деномінації. На це було бажано вказати, розглядаючи термінологічні питання.

2. Дискусійним видається нам співвідношення понять «державно-конфесійні відносини» та «релігійна політика». У тексті вони використовуються як близькі за змістом категорії, однак це не тотожні поняття. Державно-конфесійні відносини охоплюють ширше коло взаємодій держави, органів місцевого самоврядування та релігійних організацій, тоді як релігійна політика є цілеспрямованою діяльністю публічної влади щодо регулювання відповідної сфери. Враховуючи кінцевих бенефіціарів даного дослідження – державні органи влади, бажано чіткіше визначити, що саме є об'єктом, предметом і безпосереднім предметом правового регулювання ДКВ для упередження зловживань владою.

3. Говорячи про релігійну політику, автор визначає суб'єктний вимір державної релігійної політики, що доцільно розглядати крізь призму трьох гілок влади (с.44-46). Приємно, що автор говорить і про недержавних акторів ДКВ, які є важливою частиною суб'єктного складу релігійної політики, зокрема про УАР. Погоджуючись із запропонованою архітектурою, де законодавча, виконавча і судова гілки влади виконують різні, але взаємодоповнювальні функції, не зрозумілою є роль президента України та його офісу, де існує спеціальний підрозділ по роботі з релігійними організаціями. Про це автор нічого не пише, хоча роль президента доволі помітна в сфері релігійного життя.

4. Викликає дискусію положення, яке висуває автор, про відповідність української моделі ДКВ «слабкому секуляризму». Це вже не просто юридична характеристика чинного законодавства, а теоретична типологізація української моделі. Вона потребує значно ґрунтовнішої аргументації, ніж це випливає з запропонованого тексту. Бажано визначити критерії «слабкого секуляризму», зіставити їх із конституційними принципами України, законодавством, реальною адміністративною практикою та міжнародними стандартами свободи релігії чи переконань. Інакше зазначене положення виглядає як концептуальна декларація.

5. Потребує додаткового опрацювання принцип нейтральності держави, на який зараз покликаються, звинувачуючи Україну в надмірному втручанні в релігійне життя окремих спільнот. Теза про те, що нейтральність «не зводиться до формального невтручання» (с.4), є концептуально продуктивною. Проте пропозиція її «операціоналізації через керовані й підконтрольні адміністративні процедури» породжує певну нормативну суперечність. Необхідно чітко визначити межі такого «керування», щоб воно не трансформувалося з гарантування свободи релігії у надмірне адміністративне втручання в автономію релігійних організацій. Саме тут доцільно було б чіткіше розкрити принципи пропорційності, недискримінації, правової визначеності та автономії релігійних організацій.

6. Оригінальністю даної роботи є фокус на проблемах мегаполіса, які нам, науковцям, які є мешканцями таких мегаполісів, особливо близькі і зрозумілі. В тексті поняття мегаполіс фактично використовується як синонім великого міста, однак мегаполіс має конкретніше урбаністичне, соціологічне та управлінське значення. Не цілком зрозуміло, які саме критерії дозволяють віднести українські міста до мегаполісів і чи йдеться виключно про Київ, чи автор поширює свої висновки на Харків, Одесу, Дніпро, Львів та інші великі міста. Це має принципове значення для доказовості висновків. Якщо емпірична база переважно сформована на матеріалах Києва, то необхідно було чітко розмежувати київський кейс і висновки щодо «українських мегаполісів» загалом.

7. Специфікуючи ДКВ в мегаполісах, автор широко спирається на дослідження зарубіжних колег, які давно і продуктивно вивчають цю проблему (с.55-60). Чи вивчалися ДКВ в українських мегаполісах як окремі дослідницькі кейси вітчизняними науковцями? чи є якась інформація про характер таких ДКВ в межах загальноукраїнських або регіональних соціологічних опитувань? Чому це не стало мотивом для експертів вивчити особливості ДКВ в українських мегаполісах в рамках урбаністичної соціології, або ширше - релігійність мешканців найбільших українських міст як самостійний соціокультурний феномен, зумовлений специфікою міського середовища, історичною пам'яттю, регіональними особливостями, конфесійною структурою та досвідом війни.

8. Запропонований автором підхід до вивчення ДКВ у мегаполісах є евристичним і перспективним. Серед багатьох новацій, до яких вдається дисертант, і заявлене ним поняття плюралістичної акомодації, яке послідовно розгортається на сторінках роботи (с.27, 186). Воно органічно введено до понятійного апарату дисертації, чим прогнозується потенційний розвиток української моделі ДКВ в цьому напрямку. Водночас нам недостатньо зрозуміло, чи йдеться про запозичення конкретної західної теоретичної моделі, чи про авторську інтерпретацію принципу рівного ставлення до різних релігійних спільнот. Крім того, бажано було б уточнити, в чому оригінальність цієї ідеї для нашого часу, бо ж історичне вивчення релігійної ситуації в містах України впродовж XX ст. свідчить, що українські міста завжди були полірелігійними, тому і немає потреби у сучасних релігійних спільнот пристосовуватися до нових – навіть воєнних – умов, просто треба згадати свій історичний досвід взаємодії із владдою. Зокрема Київ навіть з XIX ст. відомий як місто не тільки православних українських цукрозаводчиків, а й польських католиків, німецьких лютеран, юдейських бізнесменів, греків, татар, старообрядців та ін.

9. Не можна не погодитися з автором в його оцінці забезпечення ДКВ кваліфікованими спеціалістами. Релігієзнавці давно алярмували щодо браку таких професіоналів, які б були обізнаними в юридичних аспектах суспільно-релігійного життя. Найбільше проблем виникає саме в сфері адміністративно-правового регулювання ДКВ. Сьогодні ми бачимо, що і законодавча гілка влади – парламент, і виконавчі державні органи влади, місцеві структури, судова система не вповні справляється із вузько спеціалізованими питаннями державно-конфесійного спілкування. Є складнощі із оновленням базових законів, їх імплементацією. Заклик до цільової підготовки необхідних кадрів, які б поєднали релігієзнавчу обізнаність з належною правовою компетентністю, зокрема через створення навчальних програм для потенційних медіаторів, цілком підтримується. На жаль, автор не прописав, на базі якого навчального закладу і якої спеціальності це треба робити, які етапи мала б мати підготовча робота, бо післявоєнний час тільки актуалізує потребу в таких кадрах.

Загалом дисертація засвідчує актуальність теми, широкий міждисциплінарний підхід та прагнення автора запропонувати нове бачення адміністративно-правового регулювання державно-конфесійних відносин на міському рівні. Особливо перспективним видається акцент на процедурному вимірі нейтральності публічної влади, правовій визначеності, недискримінації, інституційній взаємодії та специфіці міського релігійного простору. Прозвучало чимало новаторських пропозицій, які при навіть частковому їх врахуванні

можуть покращити релігійну безпековість українського суспільства, суттєво удосконалити такий важливий сегмент його життєдіяльності, як ДКВ. Автору вдалося відповісти на науковий запит, чому саме «мегаполіс» є окремим об'єктом адміністративно-правового регулювання ДКВ, у чому конкретно полягає авторська адміністративно-правова модель і чим вона відрізняється від уже відомих моделей державно-конфесійної взаємодії.

Автор демонструє високий рівень теоретико-методологічного мислення, вправність оперувати великими масивами фактологічних даних, професійну орієнтацію в юриспруденції. Контекстуальність – одна із позитивних ознак дисертації, автор якої не просто абстрактно розмірковує про удосконалення ДКВ, а пропонує дієві механізми адміністративно-правового регулювання ДКВ, спираючись не тільки на український, але й зарубіжний досвід.

Загальний висновок. Незважаючи на висловлені зауваження, на підставі ретельного аналізу дисертації та основних публікацій вважаю, що дисертація ***«Адміністративно-правове регулювання державно-конфесійних відносин в Україні в умовах мегаполісу»*** є оригінальним і самостійним дослідженням, відповідає вимогам наказу МОН України № 40 від 12.01.2017 р. «Про затвердження Вимог до оформлення дисертації», пунктам 6-9 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 44 від 12.01.2022 р., зі змінами, внесеними постановами КМУ № 341 від 21.03.2022, № 502 від 23.05.2023, № 507 від 03.05.2024, а її автор, ***Янауер Мечислав Мирославович***, заслуговує на присудження йому наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності В7 Релігієзнавство.

Опонент:
доктор філософських наук, професор,
провідний науковий співробітник
Відділення релігієзнавства
Інституту філософії імені Г. С. Сковороди
Національної Академії наук України

ФИЛИПОВИЧ Людмила Олександрівна

Підпис Л.О. Филипович
засвідчую.
Учений секретар Інституту філософії
імені Г.С.Сковороди НАН України.
Р.В.Самчук

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНА * ідентифікаційний код 05417072 * м. Київ *
ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ імені Г.С. Сковороди